

การสร้างสรรค์ศิลปะชุมชน เรื่อง “ศาลายาใจ” โดยใช้กระบวนการสร้างสรรค์ตามแนวทาง
สาธารณศิลป์ในการขับเคลื่อนงานศิลปกรรมเพื่อสาธารณะในสถานการณ์โรคระบาดโควิด-19

Creative Community Projects: A Case Study of “Sala Ya Chai” and the
Application of Public Art Principles in Driving Community Engagement
in the Context of the COVID-19 Pandemic.

Received: January 10, 2024 / Received in revised form: November 11, 2024 / Accepted: December 4, 2024

ภาวิณี บุญเสริม Pawinee Boonserm
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ Thammasat University

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการสร้างสรรค์การแสดงศิลปะเพื่อชุมชน เรื่อง ศาลายาใจ ตามแนวทางสาธารณศิลป์ในการขับเคลื่อนงานศิลปกรรมเพื่อสาธารณะในสถานการณ์โรคระบาดโควิด-19 โดยมีวิธีการดำเนินการวิจัยในรูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participation Action Research: PAR) ผสมผสานกับการวิจัยเชิงสร้างสรรค์ เพื่อให้ได้ผลงานการแสดงศิลปะเพื่อชุมชน คณะผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดสาธารณศิลป์แนวคิดการทำงานร่วมกันอย่างสร้างสรรค์ แนวคิดการปรับประยุกต์การแสดงพื้นบ้าน และเทคนิคการร่วมสร้างการแสดงบูรณาการร่วมกับประเด็นทางสังคมมาเป็นแนวทางในการสร้างสรรค์ผลงาน ผลการวิจัยพบว่า การสร้างสรรค์ศิลปะเพื่อชุมชนนั้น สิ่งสำคัญคือการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของศิลปินในพื้นที่ที่ร่วมกันออกแบบและพัฒนาผลงานสร้างสรรค์ศิลปะผ่านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างศิลปินและนักวิชาการ อีกทั้งศิลปะที่สร้างสรรค์ใหม่นี้ยังสามารถสร้างการรับรู้เกี่ยวกับประเด็นทางสังคมผ่านกระบวนการสื่อสารและการมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์โดยผู้สร้างงานจำเป็นต้องมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องที่ต้องการสร้างสรรค์เป็นอย่างดี ทั้งประเด็นและรูปแบบในการแสดงผลจากการสร้างสรรค์ศิลปะเพื่อชุมชนนี้ได้นำไปสู่ข้อเสนอแนะทางวิวิทย์วิทยาการสร้างสรรค์และทางเลือกในการทำงานสร้างสรรค์ศิลปะการแสดงพื้นบ้านเพื่อสาธารณะได้อย่างเหมาะสมต่อไป

คำสำคัญ: สาธารณศิลป์, ศิลปะเพื่อชุมชน, การปรับประยุกต์การแสดงพื้นบ้าน

ภาวิณี บุญเสริม (Ph.D. in Drama, University of Exeter, 2017, Email: bpawinee@tu.ac.th) ปัจจุบันดำรงตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยสาธารณศิลป์: การสร้างสรรค์ศิลปกรรมเพื่อวิถึความเหมาะสมใหม่ในการขับเคลื่อนสังคมวัฒนธรรมหลังสถานการณ์โรคระบาดโควิด-19 MUSSIRB No. 2021/176 (B2) ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนากำลังคน และทุนด้านการพัฒนาสถาบันอุดมศึกษา การวิจัยและการสร้างนวัตกรรม (บพค.) สำนักงานสภานโยบายการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรมแห่งชาติ (สอวช.)

Abstract

This research aims to study the creative process of community-based theater production, "Sala Ya Chai," in line with public arts guidelines during the COVID-19 pandemic. The research is conducted using a combination of Participation Action Research: PAR methods, integrated with a creative research approach, to produce community-based theater performances. Ecological aesthetics, collaborative creativity, Folk performing arts adaptation and devised performance were combined with social issues as guiding principles for creative work. Results were that the key to creating community-based theater was active community participation in designing and developing creative performances by exchanging knowledge between artists and academics. These new theater productions raised social awareness through communication and active involvement in the creative process. For successful creation, artists must possess in-depth knowledge and understanding of the subject matter and forms of expression used in performance. This community-based theater creation led to methodological suggestions and alternative options for creating traditional performing arts suitable for the public.

Keywords: Art for Public, Community-based theatre, Folk Performing Arts Adaptation

บทนำ

ลิเก เป็นศิลปะการแสดงพื้นบ้านที่แสดงถึงวิถีชีวิต จิตวิญญาณ และกระบวนการแสดงที่ครบองค์ประกอบทั้งบทละคร บทร้อง ดนตรี และการรำ ซึ่งที่ผ่านมาลิเกได้รับความสนใจเป็นอย่างมากในการศึกษาค้นคว้าวิจัยในฐานะศิลปะการแสดงท้องถิ่นที่มีการปรับตัวตามการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างต่อเนื่อง ถือว่าเป็นการแสดงพื้นบ้านยอดนิยม (Popular Theatre) ที่ไม่เคยตกยุคสมัยและมีพัฒนาการ

ทางการแสดงมาจนถึงปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้ ลิเกจึงเป็นที่นิยมอย่างมากในการนำมาประยุกต์ใช้เป็นเครื่องมือในการสื่อสารประเด็นต่าง ๆ ในสังคม เช่น "บุหลันชาลา" ลิเก นิทาน เรื่องเล่า วันวานของชุมชนคนในเมือง (สุกัญญา สมไพบูลย์, 2562), ลิเกเพื่อการเรียนรู้เกี่ยวกับโรคความดันโลหิตสูง (อนุกุล โรจนสุขสมบูรณ์, 2564) เป็นต้น ซึ่งจะเห็นได้ว่าลิเกได้ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการนำเสนอประเด็นทางสังคมเพื่อสื่อสารกับคนยุคปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

ในการวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้สร้างสรรค์ลิเกเพื่อชุมชนขึ้นภายใต้โครงการวิจัย เรื่อง สาธารณศิลป์: การสร้างสรรค์ศิลปกรรมเพื่อวิถีความเหมาะสมใหม่ในการขับเคลื่อนสังคมวัฒนธรรมหลังสถานการณ์โรคระบาดโควิด-19 โดยใช้แนวคิดสาธารณศิลป์ (Art for Public) มาเป็นแนวทางในการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะการแสดงพื้นบ้านเพื่อเป็นการให้ความรู้และการเตรียมพร้อมกับวิถีชีวิตแบบปกติใหม่ เพื่อที่จะสร้างความรู้ความเข้าใจและการปรับตัวของประชาชนในการเตรียมความพร้อมรับมือกับการเปลี่ยนแปลงซึ่งอาจจะเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา นอกจากนี้คณะผู้วิจัยยังได้บูรณาการแนวคิดอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ แนวคิดการทำงานร่วมกันอย่างสร้างสรรค์ (collaborative creativity) แนวคิดการสร้างสรรคด้วยเทคนิคการร่วมสร้าง (Devising) โดยเป็นการบูรณาการร่วมกับประเด็นทางสังคมวัฒนธรรม (socio-cultural) ที่ต้องพิจารณาให้เหมาะสมทั้งการประยุกต์และสร้างสรรค์ศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ผ่านกระบวนการต่าง ๆ ทั้งกระบวนการสื่อสารเพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมและกระบวนการมีส่วนร่วมระหว่างศิลปินกับเครือข่าย นอกจากนี้ คณะผู้วิจัยมีความคาดหวังว่า การวิจัยนี้จะช่วยส่งเสริมให้เกิดกลุ่มผู้เสพงานศิลปะกลุ่มใหม่ ๆ โดยเฉพาะกลุ่มเยาวชนในพื้นที่ เพื่อให้ได้ความรู้เกี่ยวกับการเชื่อมโยงงานศิลปะพื้นบ้านเพื่อสื่อสารประเด็นสังคม ความรู้เชิงกระบวนการเพื่อนำไปสู่ผลงานสร้างสรรค์ และการเรียนรู้ร่วมกันในชุมชน

ในบทความนี้มุ่งนำเสนอกระบวนการและแนวทางการสร้างสรรค์ศิลปะการแสดงพื้นบ้านเพื่อชุมชนอย่างเหมาะสม ด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมกับคนในพื้นที่และการทำงานร่วมกันระหว่างนักวิชาการและศิลปินพื้นบ้านโดยการ

ร่วมกันออกแบบและพัฒนาผลงานสร้างสรรค์ศิลปะเพื่อสะท้อนประเด็นสังคมในปัจจุบัน ซึ่งศิลปะที่สร้างสรรค์ใหม่นี้จะสามารถสร้างผลกระทบการรับรู้และประสบการณ์สุนทรีย์ต่อผู้คนและสังคมผ่านกระบวนการสื่อสารและการมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์ ตลอดทั้งกระบวนการทำงานและผลงานที่เกิดขึ้นจากโครงการนี้จะนำไปสู่การให้ข้อเสนอต่อแนวทางสร้างสรรค์ศิลปะการแสดงพื้นบ้านเพื่อสาธารณะที่เป็นองค์ความรู้และวิธีวิทยาการสร้างสรรค์ใหม่เพื่อเป็นทางเลือกหรือทางเลือกในการทำงานสร้างสรรค์กลุ่มงานศิลปกรรมเพื่อชุมชนต่อไปในอนาคต

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษากระบวนการสร้างสรรค์การแสดงลิเกร่วมสมัย เรื่อง ศาลายาใจ ตามแนวทางสาขาศิลปะ ในการขับเคลื่อนงานศิลปกรรมเพื่อสาธารณะในสถานการณ์โรคระบาดโควิด-19

กรอบแนวคิดในการวิจัย

งานวิจัยการสร้างสรรค์ลิเกชุมชน เรื่อง “ศาลายาใจ” โดยใช้กระบวนการสร้างสรรค์ตามแนวทางสาขาศิลปะ ในการขับเคลื่อนงานศิลปกรรมเพื่อสาธารณะในสถานการณ์โรคระบาดโควิด-19 นี้ คณะผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดหลัก 4 ประการได้แก่ แนวคิดสาขาศิลปะ แนวคิดการทำงานร่วมกันอย่างสร้างสรรค์ แนวคิดการปรับประยุกต์การแสดงพื้นบ้าน และ แนวคิดการร่วมสร้างการแสดง โดยมีรายละเอียดการประยุกต์ใช้แนวคิดต่าง ๆ ดังนี้

แนวคิดสาขาศิลปะ (Art for Public) เป็นแนวคิดที่ทางคณะผู้วิจัยได้ปรับประยุกต์จากแนวคิดศิลปะสาธารณะ (Public Arts) ซึ่งเป็นกระบวนการสร้างสรรค์เพื่อสร้างการรับรู้ของสังคมในเหตุการณ์ต่าง ๆ สะท้อนผ่านมุมมองของศิลปินในแต่ละช่วงเวลาและสถานที่นั้น ๆ โดยเป็นการสร้างสรรค์งานศิลปกรรม ร่วมกับการบูรณาการทางสังคม (Social integration) ที่ต้องพิจารณาให้เหมาะสมทั้งกาลและเทศะในการบูรณาการ เพื่อให้ได้ผลตามวัตถุประสงค์ในการสร้างงานศิลปะที่สามารถนำเสนอคุณค่าของชุมชนและสร้างความตระหนักรู้ให้กับผู้ชม นิยมจัดแสดงผลงานในพื้นที่

สาธารณะ (Association for Public Art, 2022) จากงานวิจัยที่ผ่านมาพบว่ากระบวนการทางศิลปะเพื่อสาธารณะสามารถเสริมสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมและสร้างความรู้สึกร่วมกันได้ ซึ่งในงานวิจัยนี้จึงนำแนวคิดสาขาศิลปะมาประยุกต์ใช้ในการออกแบบสร้างสรรค์ผลงานที่เน้นการทำงานเพื่อชุมชน โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของคนในพื้นที่ เพื่อออกแบบและสร้างสรรค์ผลงานศิลปะร่วมกัน

แนวคิดการทำงานร่วมกันอย่างสร้างสรรค์ (Collaborative Creativity) เป็นการนำเสนอความสร้างสรรค์ของศิลปินที่ทำงานร่วมกัน ศิลปินแต่ละคนจะมีโอกาสในการนำเสนอแนวคิดต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่การผลิตผลงานที่ดี ซึ่งแนวคิดนี้จะต้องอาศัยความร่วมมือและความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างศิลปิน เพื่อให้ได้งานที่มีเอกภาพภายใต้ความหลากหลาย จึงเกิดงานที่แตกต่างจากการทำงานของศิลปินเพียงคนเดียว การทำงานในลักษณะนี้ ศิลปินทุกคนจะต้องเข้าใจในบทบาทและหน้าที่ของตัวเอง ที่ทุกคนในทีมจะมีความเท่าเทียมและมีสำคัญเท่ากันหมด ซึ่งจำเป็นจะต้องอาศัยความเข้าใจ การเคารพความคิดเห็นของกันละกัน ความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันจะเป็นสิ่งที่ช่วยให้งานประสบความสำเร็จทั้งในระยะสั้นและระยะยาวได้ (Grant, 2010)

แนวคิดเรื่องการปรับประยุกต์การแสดงพื้นบ้าน เป็นแนวคิดที่นิยมใช้ในการรื้อฟื้นต่อยอดและสืบสานศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน โดยมีองค์ประกอบหลายประการที่ต้องคำนึงถึงเพื่อให้การปรับประยุกต์นั้นมิได้เป็นการสร้างความเสียหายหรือทำลายศิลปะอันดีงาม องค์ประกอบเหล่านั้น ได้แก่ แนวคิดการวิเคราะห์คุณลักษณะของสื่อพื้นบ้าน การเข้าใจในบทบาทหน้าที่และประโยชน์ในการนำมาใช้ การสื่อสารและรูปแบบในการแสดงทั้งเนื้อหาคุณค่าและความหมายเชิงวัฒนธรรม โดยหลักการเหล่านี้จำเป็นต้องยึดหลักสิทธิเจ้าของวัฒนธรรมโดยชาวบ้านในฐานะผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและสืบทอดศิลปะนั้นมาอย่างต่อเนื่องควรมีอำนาจในการตัดสินใจจากการมีส่วนร่วมของกลุ่มที่เกี่ยวข้อง กล่าวคือในการพัฒนาหรือปรับประยุกต์ศิลปะการแสดงพื้นบ้านจำเป็นต้องระดมความเห็นชอบ และความคิดเห็นจากคนทุกกลุ่มเพื่อสร้างมิตรร่วมกัน(กาญจนา แก้วเทพ และคณะ, 2548) ในการศึกษาครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้เน้น

กระบวนการมีส่วนร่วม การทำงานร่วมกันระหว่างศิลปิน
พื้นบ้านกับศิลปินร่วมสมัยและนักวิชาการเพื่อให้เกิดการ
แลกเปลี่ยนเรียนรู้และสร้างสรรค์งานศิลปวัฒนธรรมใหม่
ร่วมกัน

แนวคิดการแสดงร่วมสร้าง (Devised Performance) เป็นกระบวนการทำงานด้วยวิธีการร่วมกัน
สร้างสรรค์การแสดงจากเครื่องมือต่าง ๆ เช่น จากสิ่งของ เรื่อง
เล่า ประเด็นสังคม ท่ารำ เป็นต้น การสร้างงานด้วยรูปแบบนี้
จะเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมจากทุกคนที่ผู้กำกับ นักแสดง
ให้มีความเสมอภาคในการสร้างสรรค์เท่ากัน ภายใน
กระบวนการจะกระตุ้นและส่งเสริมให้ทีมงานร่วมกันแสดง
ความคิดเห็นพร้อมทั้งยอมรับความคิดเห็นที่แตกต่างของกันและ
กัน โดยใช้เครื่องมือในการตัดสินใจจากทักษะและประสบการณ์
ของนักแสดงเพื่อให้เกิดรูปแบบการแสดงที่หลากหลาย
แตกต่างจากการแสดงในรูปแบบเดิม (Emma, G., Hellen, N
and Katie, N., 2007) ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้นำเทคนิค
การร่วมสร้าง (devising) นี้มาประยุกต์ใช้ในการสร้างสรรค์
ลิเกร่วมกับศิลปินในพื้นที่ โดยใช้ประเด็นการแพร่ระบาด
โควิด-19 ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่ทุกคนมีประสบการณ์ร่วมกัน
เป็นขอบเขตและเป้าหมายในการนำเสนอและเลือกใช้ทักษะ
ทางศิลปะของศิลปิน เช่น การเล่าเรื่อง การร้อง การรำร่า มา
ประกอบเพื่อออกแบบการแสดงลิเกให้สื่อสารได้กับคนใน
พื้นที่ และประชาชนทั่วไปได้อย่างเหมาะสม

วิธีดำเนินการวิจัย

คณะผู้วิจัยได้ใช้รูปแบบการวิจัยแบบผสมผสาน
ระหว่างการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participation
Action Research: PAR) และการวิจัยสร้างสรรค์ (Creative
Research) เพื่อนำไปสู่การสร้างสรรค์ลิเกร่วมสมัย เรื่อง
ศาลายาใจ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง สาธารณ
ศิลป์: การสร้างสรรค์ศิลปกรรมเพื่อวิถีความเหมาะสมใหม่ใน
การขับเคลื่อนสังคมวัฒนธรรมหลังสถานการณ์โรคระบาดโค
วิด-19 โดยคณะผู้วิจัยนำเสนอรายละเอียดวิธีการดำเนินการ
วิจัยสร้างสรรค์ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาข้อมูลและการสร้าง
ความสัมพันธ์กับชุมชน ได้แก่

การศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับบริบทศิลปวัฒนธรรมใน
พื้นที่ ในงานวิจัยนี้ได้เลือกใช้ชุมชนคลองมหาสวัสดิ์
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม เป็นพื้นที่ทดลองในการ
สร้างสรรค์ผลงานสาธารณศิลป์ คณะผู้วิจัยได้มีการศึกษา
ข้อมูลทั้งเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและการลงพื้นที่ที่
ภาคสนามเพื่อสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนโดยการเก็บข้อมูล
และสำรวจสถานภาพศิลปะการแสดงพื้นบ้านในชุมชน ซึ่งจาก
การลงพื้นที่พบว่า บริเวณชุมชนมหาสวัสดิ์มีคณะละครชาตรี
และลิเกที่มีชื่อเสียงและแสดงอย่างต่อเนื่องในชุมชน
คณะผู้วิจัยจึงได้เลือกคณะลิเกสายดาราธิดาเทพ ซึ่งเป็นคณะ
ลิเกเก่าแก่ที่มีชื่อเสียงในพื้นที่คลองมหาสวัสดิ์มาเป็น
กรณีศึกษาในการร่วมกันสร้างสรรค์ลิเกเพื่อชุมชน

ขั้นตอนที่ 2 การดำเนินการสร้างสรรค์ผลงาน

คณะผู้วิจัยได้สร้างความเข้าใจเรื่องการสร้างสรรค์
โดยใช้แนวคิดสาธารณศิลป์ (Art for Public) และ แนวคิดการ
ทำงานร่วมกันอย่างสร้างสรรค์ (Collaborative creativity)
แนวคิดการปรับประยุกต์การแสดงพื้นบ้าน และ เทคนิคการร่วม
สร้าง (Devising) ศึกษาในเรื่องของลิเก ซึ่งเป็นสื่อพื้นบ้านที่เป็น
วัฒนธรรมของชุมชนโดยร่วมกันพัฒนาและออกแบบสร้างงาน
ลิเกชุมชนร่วมกับเครือข่ายศิลปินในพื้นที่เพื่อสื่อสารประเด็นโรค
ระบาด โควิด-19 และร่วมแสดงในงานสาธารณศิลป์ “อยู่เย็น
เป็นสุข ณ ศาลายา” ในวันที่ 13 กรกฎาคม 2565 ณ วัดสุวรรณ
าราม ศาลายา จ.นครปฐม

ในการดำเนินการสร้างสรรค์นี้ได้ใช้กระบวนการ
วิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participation Action
Research: PAR) โดยเน้นกระบวนการสร้างงานร่วมกันระหว่าง
ศิลปินพื้นบ้านและคณะผู้วิจัย มีการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่ม
ตัวอย่างเจ้าของคณะและศิลปินลิเกคณะสายดาราธิดาเทพ
จำนวน 6 คน ซึ่งมีความรอบรู้เรื่องการแสดงลิเกเป็นอย่างดี
โดยมีประเด็นในการสัมภาษณ์ ได้แก่ ข้อมูลพื้นฐานและแนว
ทางการสืบทอดของคณะสายดาราธิดาเทพ จุดเด่นของคณะ
ทั้งในด้านสร้างสรรค์บทลิเก ลักษณะและรูปแบบในการแสดง
ลิเก นอกจากนี้ยังมีการสัมภาษณ์นักวิชาการทางด้านลิเกร่วม
สมัย จำนวน 2 คน ในประเด็นเกี่ยวกับการสร้างสรรค์ลิเกร่วม
สมัย แนวทางการปรับประยุกต์ลิเก เพื่อให้ได้ข้อมูลลิเกที่
กว้างขวางและลุ่มลึก ทำความเข้าใจและวิเคราะห์รูปแบบและ

คุณค่าของศิลปะ เพื่อเป็นพื้นฐานสร้างความเข้าใจคุณลักษณะของศิลปะได้อย่างครบถ้วนและดำเนินการสร้างสรรค์ได้อย่างมีทิศทาง นอกจากนี้ผู้วิจัยได้มีการจัดประชุมกลุ่มย่อยร่วมกับศิลปินศิลปะที่แสดงเป็นตัวละครหลักจำนวน 6 คน เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างนักวิชาการและศิลปินพื้นบ้าน ในการร่วมออกแบบสร้างสรรค์ศิลปะ เรื่อง ศาลายาใจ สื่อสารประเด็นความรู้ความเข้าใจเรื่องการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 และการปรับตัวในวิถีชีวิตใหม่ (New-normal) โดยการประชุมกลุ่มย่อยนี้ประกอบไปด้วยการร่วมกันสร้างบทละคร การดำเนินเรื่อง การผสมผสานระหว่างเทคนิคการแสดงร่วมสมัยกับเทคนิคการเล่นลิเกแบบดั้งเดิม การคัดเลือกประเด็นในการสื่อสาร ตลอดจนมุขตลกต่าง ๆ ที่จะนำมาปรับประยุกต์ใช้ในการแสดงละครครั้งนี้

ขั้นตอนที่ 3 การประเมินผลและการถอดบทเรียน (Lesson-learned)

หลังจากดำเนินการจัดการแสดงแล้ว ผู้วิจัยได้ประเมินผลการแสดงด้วยวิธีการเชิงคุณภาพจากการสังเกตและสัมภาษณ์ผู้ชม รวมทั้งถอดบทเรียนความคิดเห็นจากกลุ่มศิลปินคณะลิเกสายดาราธาตเทพ และผู้ที่เกี่ยวข้องกับโครงการสาธิตศิลป์ ได้แก่ ตัวแทนชุมชนวัดสุวรรณาราม ศิลปินเครือข่าย ตัวแทนหน่วยงานรัฐ จำนวน 12 คน ด้วยการสัมภาษณ์และสนทนากลุ่มเพื่อร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ประเมินผลการแสดง และสะท้อนมุมมองการสร้างสรรค์ผลงานร่วมกัน

ขั้นตอนที่ 4 การวิเคราะห์ข้อมูลและการสรุปผลการวิจัย

งานวิจัยนี้ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหาแบบสรุปความ (Summative Content Analysis) และนำเสนอข้อมูลในรูปแบบวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Analytical Description) เพื่อให้ได้แนวทางและกระบวนการสร้างสรรค์งานศิลปะร่วมกับประเด็นสังคม รวมทั้งข้อเสนอแนะต่อผู้สร้างสรรค์ผลงานศิลปะเพื่อนำไปสู่กระบวนการสังเคราะห์และถอดบทเรียน การพัฒนางานศิลปะพื้นบ้านเพื่อประยุกต์ใช้ในการสื่อสารประเด็นสังคม

สรุปผลการวิจัย

การสร้างสรรค์ศิลปะเพื่อชุมชน เรื่อง “ศาลายาใจ” นี้อยู่ภายใต้โครงการวิจัย เรื่อง สาธารณศิลป์: การสร้างสรรค์ศิลปกรรมเพื่อวิถีความเหมาะสมใหม่ในการขับเคลื่อนสังคมวัฒนธรรมหลังสถานการณ์โรคระบาดโควิด-19 นี้ เป็นโครงการที่ได้มีการนำเสนอแนวทางการขับเคลื่อนศิลปวัฒนธรรมด้วยแนวคิดเก็บ (Conservation) รื้อสร้าง (Deconstruction) สร้างสรรค์ (Creation) คณะผู้วิจัยได้เริ่มต้นจากการสำรวจพื้นที่วัฒนธรรม ในชุมชนคลองมหาสวัสดิ์ ตำบลศาลายา อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม เพื่อวิเคราะห์สถานการณ์และรวบรวมศิลปวัฒนธรรมที่มีอยู่ดั้งเดิมในพื้นที่ จากการลงภาคสนามพบว่าในชุมชนคลองมหาสวัสดิ์นี้เป็นชุมชนกึ่งเมืองกึ่งชนบทที่ยังมีการแสดงพื้นบ้านและกลุ่มศิลปินหลงเหลืออยู่บ้างกระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่ มีทั้งศิลปินที่อยู่มาแต่ดั้งเดิมและศิลปินที่ย้ายถิ่นฐานจากที่อื่นมาตั้งรกรากที่นี้ การแสดงสำคัญในพื้นที่นี้อาจจะมีใช้การแสดงที่จำเพาะของพื้นที่ เสียทีเดียว แต่เป็นศิลปะพื้นบ้านภาคกลางทั่วไปที่ยังคงทำหน้าที่ในฐานะมรดกพันเชิงในงานเทศกาลสำคัญต่าง ๆ ในชุมชน ได้แก่ การแห่ โดย แม่บ่ารุง พินิจกุล แตรวงคณะสุวรรณศิลป์ ละครชาตรี คณะเทพประทานพร และ ลิเกคณะสายดาราธาตเทพ เป็นต้น

ในงานวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้เลือกคณะลิเกสายดาราธาตเทพ เป็นกรณีศึกษาซึ่งคณะลิเกสายดาราธาตเทพเป็นคณะลิเกที่เก่าแก่คณะหนึ่งในชุมชนคลองมหาสวัสดิ์ที่มีการสืบทอดการแสดงลิเกตามสายตระกูลตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 โดยมีคุณปู่สาย เชื้อวงศ์ ซึ่งเป็นพระเอกลิเกที่มีชื่อเสียงมากในสมัยนั้นใช้ชื่อว่า “คณะเทพประทานพร” และในช่วงปี 2515 ได้ส่งต่อให้บุตรชาย คือนายทองยอด เชื้อวงศ์หรือชื่อในวงการลิเกว่า สายทองเทพประทาน เป็นพระเอกลิเกที่มีความสามารถรอบด้านทั้งด้านการแสดงที่สามารถแสดงได้ทุกตัวละครตั้งแต่บทพระเอก ตัวโกงและตัวตลก บรรเลงดนตรีได้อย่างดี อีกทั้งยังเป็นโตโฝทำงานบริหารจัดการเองสามารถแต่งบทละครและบทละครชาตรีได้อย่างเชี่ยวชาญ ต่อมาราวปี 2542 เมื่อนายทองยอดแก่ชราลงจึงได้พักการแสดงและส่งต่อคณะลิเกให้กับบุตรสาวพร้อมตั้งชื่อให้ใหม่ว่า “คณะสายดาราธาตเทพ” และด้วยคณะนี้ได้รับงานแสดงทั้งลิเกและละครชาตรี บุตรสาวจึงได้นำชื่อคณะเดิมของบิดามาใช้ด้วย โดย

แบ่งเป็นเมื่อรับงานละครชาติรีจะใช้ชื่อว่า “คณะเทพประทานพร” สำหรับงานลิเกจะใช้ชื่อว่า “คณะสายดาราธิดาเทพ” สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน สมาชิกในคณะจะมีทั้งลูกหลานเครือญาติและกลุ่มเครือข่ายเกิดด้วยกัน โดยส่วนใหญ่จะรับงานประจำในงานเทศกาลต่าง ๆ ของวัดสุวรรณารามและงานในละแวกจังหวัดนครปฐม หรืองานอื่น ๆ ตามแต่เจ้าภาพหา ซึ่งถือว่าเป็นคณะลิเกที่มีความผูกพันแน่นแฟ้นกับพื้นที่ชุมชนคลองมหาสวัสดิ์เป็นอย่างดี (สัมภาษณ์ วาซิณี เชื้อวงศ์ คณะสายดาราธิดาเทพ, 7 มกราคม 2566)

ในการสร้างสรรค์การแสดงลิเกเพื่อชุมชนนี้เน้นกระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างศิลปินในคณะสายดาราธิดาเทพ ศิลปินร่วมสมัย และนักวิชาการ เป็นการสร้างสรรค์ผลงานผ่านการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกันเพื่อเป็นการบูรณาการภูมิความรู้ของปราชญ์ชุมชนและต้นทุนทางวัฒนธรรมในพื้นที่ผสมผสานกับการสร้างสรรค์งานแบบร่วมสมัยกับประเด็นทางสังคมในปัจจุบันโดยใช้สถานการณ์แพร่ระบาดของ Covid-19 เป็นแกนหลักของเรื่องในการสื่อสารกับชุมชน การแสดงลิเกครั้งนี้ใช้ชื่อเรื่องว่า “ศาลายาใจ” ซึ่งสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของโครงการและบริบทของพื้นที่เนื่องจากชุมชนศาลายาเป็นพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ที่เคยเกิดโรคระบาดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนเป็นที่มาของชื่ออำเภอศาลายาในปัจจุบัน (มหาวิทยาลัยมหิดลจดหมายเหตุและพิพิธภัณฑ์, 2566)

Pre-Production: การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมตามแนวคิดของสาธารณศิลป์

ก่อนเริ่มการสร้างสรรค์ผู้วิจัยจะให้ความสำคัญกับกระบวนการมีส่วนร่วมและการสร้างความร่วมมือกันระหว่างศิลปินและนักวิชาการ (Collaboration) เป็นอย่างมาก โดยผลงานการแสดงเป็นเพียงสื่อกลางในการเชื่อมโยงระหว่างนักวิจัยและชุมชนทำให้ทั้งสองกลุ่มได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันเป็นความงามในการสร้างสรรค์สิ่งที่ตีร่วมกันตามแนวทางของสาธารณศิลป์ (Art for Public) การทำงานจะเริ่มจากการสร้างความไว้วางใจ (Trust) การให้เกียรติซึ่งกันและกัน โดยให้ศิลปินที่เข้าร่วมโครงการได้มีความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของงาน (Sense of belonging) เพื่อให้เกิดการทำงานเป็นทีมและสร้างความเป็นหนึ่งเดียวไม่แบ่งแยกระหว่างนักวิชาการและศิลปินทำให้ชุมชนมีความเข้าใจในวัตถุประสงค์ของงานและไม่กังวลในการทำงานเชิงวิชาการ ในขณะเดียวกันนักวิชาการจำเป็นต้องถอดอึดตาและไม่ใช้มุมมองทางวิชาการเข้าไปวิพากษ์วิจารณ์ศิลปิน และเมื่อตัวนักวิชาการเป็นนักปฏิบัติด้วยจะช่วยให้ทำงานง่ายขึ้นเพราะมีความเข้าใจในรูปแบบของการแสดงสามารถสื่อสารและเข้าใจในตัวศิลปินได้เป็นอย่างดีสามารถดึงศักยภาพศิลปินในชุมชนให้กล้าคิด กล้าแสดงความคิดเห็นในการออกแบบสร้างสรรค์ผลงานได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ (Sharing) จากประสบการณ์ของแต่ละฝ่ายเป็นการช่วยเติมเต็มทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติได้อย่างลงตัว

ภาพที่ 1 เบื้องหลังการฝึกซ้อมการแสดงศิลปะ เรื่อง “ศาลายาใจ” วันที่ 4 มิถุนายน 2565
ที่มา: ผู้วิจัย (2566)

Production: กระบวนการสร้างสรรค์ศิลปะเรื่อง “ศาลายาใจ”

การสร้างสรรคครั้งนี้ จะเน้นที่ กระบวนการ (Process) เป็นสำคัญโดยเริ่มที่การพัฒนาบทละครร่วมกัน ระหว่างทีมวิจัยและศิลปินในคณะละครชาติาเทพ โดยใช้เทคนิคการร่วมสร้ง (Devising) แทนการใช้บทละครเป็นตัวตั้งต้นแบบขนบดั้งเดิม ในระหว่างการฝึกซ้อมจะเปิดโอกาสให้นักแสดงและทีมงานทุกคนได้ร่วมแสดงความคิดเห็นต่อบทที่จะแสดงซึ่งโดยทั่วไปการด้นเรื่องของลิเกนั้นจะเริ่มต้นจากโครงเรื่องเป็นสำคัญมิได้มีบทตายตัว ซึ่งบางครั้งอาจทำให้เรื่องยืดเยื้อได้หากผู้แสดงเล่นออกนอกบทมากเกินไป ผู้วิจัยจึงได้ปรับร้อยวัฒนธรรมต้นเรื่องสดออกเพื่อควบคุมบทให้เป็นไปตามเนื้อหาที่ต้องการจะสื่อความแต่ใช้วิธีการร่วมกันสร้างโครงเรื่อง (Plot) แทนโดยการฟังกันและกันเพื่อช่วยกันคัดเลือกและตัดส่วนที่ไม่ใช่สาระสำคัญ เช่น ฉากการทะเลาะวิวาท ตบตีกันหรือการร้องบทหยาบคาย ซึ่งเป็นองค์ประกอบย่อยออกแต่เพิ่มเนื้อหาสาระที่เป็นแก่นสารสำคัญในการสื่อความหมายแทนเพื่อให้ได้การแสดงที่ครบรสและสามารถสื่อสารได้ตรงตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

บทละครเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สามารถนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการสื่อสารกับคนในปัจจุบันได้ โดยจะต้องมีการปรับบทและรูปแบบการแสดงให้เข้ากับสถานการณ์ปัจจุบันเพื่อให้เกิดจุดร่วมในการเชื่อมโยงกับผู้ชม เพราะเมื่อผู้ชมต่างมีประสบการณ์ร่วมกันกับสถานการณ์นั้นแล้วจะช่วยให้สามารถเข้าใจเรื่องราวได้เป็นอย่างดี และทำให้รูปแบบของการแสดงแบบขนบดั้งเดิมไม่น่าเบื่อและไม่เป็นอุปสรรคในการสื่อสาร โดยในการวิจัยครั้งนี้ต้องการสื่อสารในการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับสถานการณ์แพร่ระบาดของโควิด-19 เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนเตรียมพร้อมรับมือกับการเปลี่ยนแปลงและสร้างความตระหนักรู้ในประเด็น “ความเหมาะสมใหม่หลังการแพร่ของโรคระบาด” ซึ่งอาจจะเกิดขึ้นต่อไปได้ในอนาคต ผู้วิจัยจึงได้บูรณาการประเด็นทางสังคมนี้เป็นแก่นหลัก (Theme) ในการพัฒนาบทละครผ่านกระบวนการสร้างงานแบบมีส่วนร่วม โดยมีการศึกษาข้อมูลของสถานการณ์ Covid-19 แนวทางการปรับตัวและการทำความเข้าใจเกี่ยวกับโรคระบาดสอดแทรกไปในบทละคร ซึ่งทีมวิจัยและศิลปินได้ร่วมกันคัดเลือกสาระที่สำคัญของข้อมูลผสมผสานการเล่าเรื่องในรูปแบบลิเกที่มีตัวละครเป็นกษัตริย์ มีพระเอก นางเอก ตัวร้าย ตามขนบ

การแสดงของลิเก อีกทั้งยังมีการเลือกสรรเหตุการณ์และ บุคคลจริงในช่วงสถานการณ์ Covid-19 นำมาสร้างเป็น Character ของตัวละคร จากการเลียนแบบบุคลิก ท่าทาง หรือ คำพูดมาใช้เป็นบทบาทหนึ่งในการแสดงลิเก เพื่อให้ผู้ชมสามารถ เข้าถึงและรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งกับเรื่องราวที่น่าเสนอ โดยได้ออกมาเป็นบทลิเกเรื่อง “ศาลายาใจ” ที่มีเนื้อเรื่องย่อ ดังนี้

เรื่องย่อบทลิเกเรื่อง “ศาลายาใจ”

กษัตริย์แสนราหูต้องการปลดแอกจากการเป็น เมืองขึ้นของเมืองศาลายาธานี จึงสั่งให้แม่ทัพชื่อแสงเดช รวบรวมกำลังพลเพื่อทำศึกสงครามกับเมืองศาลายาธานี แต่ เกิดโรคระบาดในเมืองทำให้บรรดาทหารล้มป่วย แต่ถึง กระนั้นกษัตริย์แสนราหูก็ยื่นกรานที่จะออกรบในครั้งนี้ให้ได้ พระชนิษฐาของกษัตริย์แสนราหูนามว่า สร้อยระย้า เมื่อทราบ ว่าพระเชษฐาออกศึกในขณะที่ทหารป่วยก็เป็นห่วงจึงไปห้าม ททัพ แต่กษัตริย์แสนราหูก็ไม่ฟัง เจ้านางสร้อยระย้าจึงคิดหา อุบายเพื่อช่วยเหลือพระเชษฐา

ฝ่ายเมืองศาลายาธานีมีกษัตริย์นามว่าสีหราช และ มีมเหสีนามว่านาคยา ทราบข่าวว่ากษัตริย์แสนราหูนำกำลัง พลมาทำศึกสงครามจึงยกทัพออกไปปราบ สีหราชได้ประมื่อ กับแสนราหู แสนราหูเกือบจะเสียทีแต่ทันใดนั้นเจ้านางสร้อย ระย้าได้เข้ามาขวางไว้ เพียงแรกเห็นกษัตริย์สีหราชก็ต้อง มนตร์เสน่ห์เจ้านางสร้อยระย้าซึ่งเป็นแผนการที่นางได้วาง เอาไว้ และได้แต่งตั้งนางเป็นมเหสีฝ่ายซ้าย พร้อมกับเจรจา สงศึกกับแสนราหู ฝ่ายแสนราหูไม่ยอมรามือง่ายๆ สั่งให้ ทหารที่ป่วยลอบเข้าเมืองศาลายาธานีเพื่อแพร่เชื้อโรคระบาด ในเมืองนี้ โดยมีเจ้านางสร้อยระย้ารู้เห็นเป็นใจ

หลังจากกษัตริย์สีหราชแต่งตั้งมเหสีใหม่ด้วยมนตร์ เสน่ห์เล่ห์กลก็รักนางจนถึงขั้นยกย่องให้เหนือกว่ามเหสีฝ่าย ขวา เมื่อเวลาผ่านไปชาวเมืองศาลายาธานีล้มป่วยลงรวมถึง กษัตริย์สีหราชด้วย มเหสีฝ่ายขวาจึงสั่งให้คิดหาวิธีการรักษา ชาวเมืองให้ได้ และได้กราบทูลกษัตริย์สีหราชว่าพระนาง สร้อยระย้าเป็นผู้นำโรคระบาดเข้ามา ซึ่งมเหสีฝ่ายขวาก็มีจิต เมตตาคือจะรักษาโรคให้พระนางสร้อยระย้าให้หายจากโรค ด้วยเช่นกัน แต่พระนางสร้อยระย้าปฏิเสธการรักษาและ

ประสงค์ที่จะกลับบ้านเมืองของตน และทิ้งกษัตริย์สีหราชไว้ ให้มเหสีนาคยาเป็นผู้ริบลาภรักษาต่อไป

การร่วมสร้างบทลิเกเพื่อสื่อสารประเด็นสังคม

เสน่ห์อย่างหนึ่งของลิเกคือการด้นสด นักแสดง จะต้องสามารถร้องกลอนโต้ตอบเพื่อแสดงถึงปฏิภาณ ไหวพริบ ทักษะในการใช้ภาษา เช่น สามารถด้นกลอนที่ เกี่ยวกับผู้ชม หรือ สภาพแวดล้อม บรรยากาศ เหตุการณ์ บ้านเมืองต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับผู้ชม เป็นการทำให้ผู้ชมได้รู้สึกมีส่วนร่วมและเป็นส่วนหนึ่งกับการแสดง การ ด้นกลอนสดเหล่านี้จึงเป็นสิ่งที่ทำให้ลิเกสามารถเชื่อมโยงกับ ยุคสมัยได้ตลอดเวลา เมื่อได้โครงเรื่องที่ต้องการตามที่กล่าว ข้างต้นแล้ว ทีมวิจัยและคณะลิเกได้ร่วมกันเลือกการด้นสด (Improvisation) โดยให้นักแสดงร่วมกันแสดงความคิดเห็น แลกเปลี่ยนประสบการณ์ที่แต่ละคนได้พบเจอในช่วง สถานการณ์แพร่ระบาดโควิด-19 มาใช้เป็นเนื้อหาและมุกตลก ผสมผสานกับการใช้กลอนรูปแบบต่าง ๆ เพื่อให้คงเสน่ห์ของ ความเป็นลิเกไว้ นอกจากนี้ยังมีการแต่งบทร้องขึ้นใหม่เพื่อให้ เข้ากับสถานการณ์แพร่ระบาดโรคโควิด-19 เช่น

ทุกคนต้องรอดไปด้วยกัน ต้องก้าวให้ทัน เหตุการณ์ ต้องใส่แมสอยู่ทุกวัน จะช่วยป้องกัน เชื้อได้ ต้องคอยหมั่นล้างมือ ต้องถือเป็นเรื่อง จำเป็น มีอัลกอฮอร์พกกันให้เห็น วัคซีน 3 เข็มฉีดย ไว้ จงอย่าประมาทกาตอย่าตก อยู่อย่างเห็นอก เห็นใจ

ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน หมอบอกทุกคนได้ฟัง เราจะได้ช่วยยับยั้ง จงเฝ้าระวังกันไว้ ตรวจแล้วถ้า ขึ้น2ขีด ก็ต้องรับสิทธิ์รักษา ทีมแพทย์พร้อมจะ เยียวยา ทุกคนจนกว่าจะหาย

เมื่อเป็นแล้วก็อย่ากลัว ต้องกักตัวเพื่อ รักษา นำสมุนไพรรักษาเป็นยา คือภูมิปัญญาของไทย ตัวช่วยที่1คือกระชาย ฟ้าทลายใจก็ได้ถืออย่าง ช่วยทำให้เชื่อใจจาง รักษาระยะห่างกันไว้ เรา พร้อมให้การรักษา ที่ศาลายาใจ

ประพันธ์โดย น.ส.ปติญาญา เชื้อวงศ์ นางเอกลิเกคณะสายดารา ธิดาเทพ (2566)

ภาพที่ 2 การแสดงลิเกเรื่อง “ศาลายาใจ” ในงานสาธารณศิลป์ “อยู่ เย็น เป็น สุข ณ ศาลายา” วันที่ 13 กรกฎาคม 2565 ณ วัดสุวรรณราม จ. นครปฐม
ที่มา: ผู้วิจัย (2566)

Post- Production: การประเมินผลและการถอดบทเรียน

การแสดงลิเกเรื่อง “ศาลายาใจ” ในงานสาธารณศิลป์ “อยู่ เย็น เป็น สุข ณ ศาลายา” เมื่อวันที่ 13 กรกฎาคม 2565 ณ วัดสุวรรณรามนั้นผู้วิจัยได้ประเมินผลงานจากการสังเกตและสัมภาษณ์ผู้ชม พบว่าผลงานได้รับการตอบรับเป็นอย่างดีจากคนในชุมชน ทั้งในส่วนของ การแสดง องค์ประกอบต่าง ๆ แสงสีเสียงและประเด็นในการสื่อสาร โดยสังเกตได้จากความสนใจและการตอบสนองของผู้ชมระหว่างการแสดง ทั้งเสียงปรบมือและความชื่นชมหลังการแสดง สำหรับการประเมินในส่วนของกระบวนการทำงานจากการสัมภาษณ์กลุ่มศิลปินในคณะลิเกสายดาราธิดาเทพที่เข้าร่วมกระบวนการทำงานร่วมกันนั้น พบว่า ศิลปินได้เรียนรู้การทำงานร่วมกัน การมีเปิดโอกาสให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการออกแบบมิใช่แค่การว่าจ้างตามงานเท่านั้น ได้แสดงออกถึงศักยภาพและการทดลองในการทำงานแบบใหม่บ้าง การได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับศิลปินลิเกร่วมสมัย ทำให้เกิดความภาคภูมิใจและได้เรียนรู้สิ่งใหม่ๆ เป็นมิตรภาพและเป็นการเชื่อมต่อในการทำงานในโครงการอื่น ๆ ในอนาคตอีกด้วย

ปัญหาและอุปสรรคในการทำงานครั้งนี้คือ ระยะเวลาในการฝึกซ้อม เนื่องจากกระบวนการสร้างงานร่วมกันโดยใช้เทคนิคการร่วมสร้าง (Devising) นั้น จำเป็นที่จะต้องใช้เวลาในการค้นหาและฝึกซ้อมร่วมกัน ซึ่งในการแสดงจริงของลิเกอาจจะมีเวลาไม่เพียงพอในการสร้างงานรูปแบบนี้ เพราะงานลิเกเป็นงานละครที่ต้องใช้ความรวดเร็ว

ไม่ต้องการใช้เวลาฝึกซ้อมมากเกินไป โดยทั่วไปในงานแสดงลิเกแต่ละครั้งเพียงนักแสดงรู้โครงเรื่องในแบบฉบับที่เล่นเป็นประจำและฝึกซ้อมก่อนการแสดงก็สามารถแสดงหรือบางครั้งก็สามารถด้นสดบนเวทีได้ทันที แต่อย่างไรก็ตามการแสดงในรูปแบบนี้จำเป็นที่จะต้องอาศัยทักษะและความเชี่ยวชาญ การเจนเวทีของนักแสดงพอสมควร จึงสามารถแสดงออกมาได้เป็นอย่างดี

อภิปรายผล

การสร้างสรรศิลป์ชุมชน เรื่อง “ศาลายาใจ” โดยใช้กระบวนการสร้างสรรค์ตามแนวทางสาธาณศิลป์นั้นเป็นการทำงานที่อาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนศิลปะประเภทนี้ แนวคิดนี้ปรับประยุกต์มาจากงานศิลปะสาธารณะ (Public Art) โดยทั่วไปหมายถึงงานศิลปะที่แสดงในพื้นที่สาธารณะที่ผู้คนสามารถเข้าถึงได้ง่าย แทนการชมงานศิลปะในหอศิลป์แบบเดิม โดยงานศิลปะสาธารณะจะเน้นที่การปรับสภาพแวดล้อมหรือภูมิทัศน์เพื่อเพิ่มความตระหนักรู้ในประเด็นต่าง ๆ ของสังคม ผ่านการสร้างงานของศิลปิน ส่วนใหญ่จะนำเสนอในรูปแบบของงานทัศนศิลป์ ภาพวาดฝาผนัง หรือประติมากรรมในสถานที่สาธารณะ (Association for Public Art, 2022) ซึ่งมีความแตกต่างจากการสร้างงานสาธาณศิลป์ครั้งนี้ โดยในการวิจัยนี้จะไม่ได้นั้นที่ผลลัพธ์ของการแสดง (Production) เพียงอย่างเดียว แต่สิ่งสำคัญคือการทำงานร่วมกันของทั้งสองฝ่าย

การแลกเปลี่ยนระหว่างทางของศิลปินและนักวิชาการที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน โดยไม่ให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นผู้นำนั้นคือ ความมั่งคั่งของงานสาธารณศิลป์ที่หมายถึงเป็นงานศิลปะของทุกคน (Art for Public) โดยคนในชุมชนจะต้องเป็นส่วนหนึ่งของงานจึงจะเป็นศิลปะที่ตอบโจทย์พื้นที่และชุมชนอย่างแท้จริง

ผู้ร่วมกระบวนการสร้างสรรค์ผลงานจำเป็นต้องมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบการแสดงนั้นเป็นอย่างดีเพราะการเข้าใจในรูปแบบการแสดงจะช่วยให้การออกแบบและเลือกเครื่องมือได้อย่างเหมาะสมสามารถวิเคราะห์ได้ว่าส่วนใดเป็นแก่นสำคัญในการแสดงและส่วนใดสามารถปรับเปลี่ยนได้ ตลอดจนสามารถเลือกประเด็นเข้ามานำเสนอสอดแทรกและปรับกระบวนการในการแสดงได้อย่างกลมกลืนและไม่เป็นการยึดยึดเนื้อหาจนเกินไป การเลือกสุนทรียศาสตร์ของลิเกมาใช้ในการแสดงจะต้องดูความเหมาะสม เช่น สิ่งสำคัญในการเป็นลิเกคือความเป็นการแสดงประโลมโลก (Melodrama) ที่เน้นความสนุกสนานเป็นสำคัญที่มีทั้งบทรัก ตลก โศก โกรธ เป็นรูปแบบที่ควรต้องยึดเป็นแบบแผนเพื่อให้ยังคงความเป็นลิเกไว้ และในขณะที่เดียวกันองค์ประกอบอื่น ๆ เช่น บทร้อง การดนตรี สามารถเลือกเนื้อหาหรือประเด็นสถานการณ์ปัจจุบันมาเสริมได้ เพื่อสามารถสื่อสารกับคนในยุคปัจจุบันได้

สำหรับกระบวนการร่วมสร้างลิเกนี้ ผู้วิจัยจะให้ความสำคัญกับศิลปินทุกคนโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการแสดงความคิดเห็นและการเข้ามามีส่วนร่วมในทุกกระบวนการเพราะในการร่วมสร้างการแสดงนั้นจำเป็นจะต้องอาศัยความเป็นหนึ่งเดียวโดยใช้ประเด็นสังคมเป็นเครื่องมือในการทำงานร่วมกัน แต่อย่างไรก็ดีในการสร้างงานแบบขนบประเพณียังจำเป็นต้องใช้ศิลปินที่เข้าถึงและมีทักษะการแสดงประเภทนั้นเป็นอย่างดี จึงจะสามารถออกแบบการแสดงได้อย่างลงตัวในการพัฒนาปรับประยุกต์หรือเปลี่ยนแปลงลิเกในรูปแบบต่าง ๆ จำเป็นต้องใช้วิธีระดมความคิดและความต้องการของศิลปินเหล่านั้นในฐานะผู้ที่มีความเชี่ยวชาญและรู้จักศิลปะประเภทนี้มาก่อน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการใช้หลักการสิทธิเจ้าของวัฒนธรรมของกาญจนา แก้วเทพ (2560) ที่เน้นการให้อำนาจ

ในการตัดสินใจต้องเป็นสิทธิของเจ้าของวัฒนธรรมเพราะเป็น ผู้สร้างสรรค์และปรับใช้วัฒนธรรมนั้นมาอย่างต่อเนื่อง

ทั้งนี้ในการประยุกต์ใช้และพัฒนาลิเกร่วมกับ การนำเสนอประเด็นสังคมนั้นจำเป็นจะต้องมีทั้งการใช้ องค์ประกอบของลิเก (element) ที่มีอยู่แล้ว ควบคู่กับการ พัฒนารูปแบบเพื่อให้สื่อสารได้เหมาะสมกับยุคสมัย โดย สามารถกล่าวได้ใน 2 ประเด็นด้วยกัน ได้แก่ (1) เนื้อหาใน เรื่อง หรือประเด็นที่ต้องการนำเสนอ (Content) ซึ่งเป็นการ สื่อสารระหว่างคนนอก (นักวิจัย ผู้เชี่ยวชาญ) กับคณะลิเก เพื่อให้คณะลิเกมีองค์ความรู้ในการนำเนื้อหาไปประยุกต์ใช้ เป็นโครงเรื่องในการแสดงได้ ซึ่งผู้วิจัยจำเป็นต้องมีศิลปะใน การสื่อสารด้วยการย่อข้อมูลที่ซับซ้อนให้เข้าใจง่าย (2) การพัฒนาด้านศิลปะให้กับลิเก เช่น ศิลปะในการแสดงทั้ง ด้านกลวิธีการรำ ร้อง หรือกระบวนการจัดการ การสื่อสารศิลปะการแสดงแบบใหม่ เช่น การสื่อสารผ่านสื่อใหม่ การผสมสื่ออื่น ๆ หรือ แนวคิดการผสมผสาน (hybridity) เพื่อให้คณะลิเกสามารถดัดแปลงศิลปะลิเกให้ปรับเปลี่ยนให้ เข้ากับยุคสมัยตามความสามารถและความพร้อมของตน ซึ่ง จะเห็นได้ว่าการจะใช้สื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาจากการ เข้าใจสื่อประเภทนั้นแล้ว ก็อาจต้องมีเงื่อนไขอื่น ๆ ประกอบด้วยทั้งการพัฒนาเนื้อหาและศิลปะควบคู่กัน

แต่อย่างไรก็ตาม การสร้างสรรค์ผลงานศิลปะด้วย การใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของบุคคลทุกฝ่ายนั้นไม่ใช่เรื่อง ง่าย ปัญหาและอุปสรรคสำคัญคือการประสานงานและการ ให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในทุกกระบวนการ ซึ่งในการทำงาน ในรูปแบบนี้จำเป็นต้องใช้ความสัมพันธ์และเวลาที่มาก พอสมควร ในฐานะนักวิจัยที่เป็นคนนอกชุมชนจำเป็นจะต้อง ใช้การปรับตัวเป็นอย่างมาก เนื่องจากในแต่ละพื้นที่มีเงื่อนไข ทางสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกันที่ไม่สามารถคาดการณ์ หรือควบคุมได้ ผู้วิจัยจำเป็นต้องมีความยืดหยุ่นสูงและต้องมีการวางแผนการบริหารจัดการที่ดี ทั้งการสร้างกระบวนการ มี ส่วนร่วมและการวิจัยเชิงสร้างสรรค์ ในการทำงานกับศิลปินใน ชุมชน ที่มีการใช้ศิลปะเป็นเครื่องมือในการสื่อสาร

การสร้างสรรค์ผลงานตามรูปแบบการวิจัยเชิง ปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) นี้จำเป็นอย่างยั้งที่ ต้องให้ ความสำคัญกับขั้นตอนการเตรียมการโดยเฉพาะการสร้าง

ความสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัย นักวิชาการ ศิลปินและชุมชน การทำความเข้าใจเพื่อให้ไปสู่จุดหมายเดียวกัน การสร้างความ เป็นเจ้าของร่วมกัน (Sense of belonging) เพื่อให้บุคคลทุก ฝ่ายสร้างงานในฐานะที่เป็นเจ้าของผลงาน ซึ่งกระบวนการนี้ จำเป็นต้องใช้ความ “จริงใจ” การได้ใจของคนในชุมชนเป็นสิ่งที่ สำคัญมาก ผู้วิจัยต้องสร้างพื้นที่ที่ปลอดภัย และความไว้วางใจ เพื่อให้ทุกคนกล้าที่จะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน เพื่อนำไปสู่เป้าหมายในการสร้างสรรค์ผลงานได้เป็นอย่างดี และในขณะเดียวกันในการสร้างงานครั้งนี้ต้องการให้เกิดการ เรียนรู้ซึ่งกันและกันระหว่างศิลปินและนักวิชาการด้วย เพื่อให้ ทุกคนได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนประสบการณ์ อันจะนำไปสู่องค์ ความรู้และแนวทางในการสร้างงานในรูปแบบใหม่เพื่อเป็น ทางเลือกในการทำงานสร้างสรรค์งานศิลปะการแสดงเพื่อ ชุมชนต่อไปในอนาคตได้

ข้อเสนอแนะ

1. การสร้างสรรค์การแสดงด้วยแนวทางสาธารณ ศิลปินสามารถประยุกต์ใช้ในพื้นที่อื่นได้และสามารถใช้ร่วมกับการแสดงประเภทต่าง ๆ เช่น ละครชาตรี ละครนอก เป็นต้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับแหล่งข้อมูลทางวัฒนธรรม และศิลปินในแต่ละ พื้นที่นั้น ๆ

2. การใช้ศิลปะการแสดงแบบชนบทไทยเป็น เครื่องมือในการสื่อสารประเด็นสังคมสามารถประยุกต์ใช้ได้ กับสถานการณ์ร่วมสมัย และสามารถนำองค์ความรู้มาใช้ในการ พัฒนาด้านการสื่อสารให้กับชุมชน สังคม หรือการสื่อสารเชิงกลยุทธ์เพื่อจัดการทุนวัฒนธรรม โดยผู้สร้างสรรค์ควร จะต้องมีความเชี่ยวชาญในศาสตร์นั้นเป็นอย่างดี เพื่อให้การ สร้างสรรค์มีความลงตัวและเป็นที่ยอมรับเป็นการขยายความรู้ เชิงวิชาการสู่การปฏิบัติการจริงได้

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยสาธารณ ศิลป์: การสร้างสรรค์ศิลปกรรมเพื่อวิถีความเหมาะสมใหม่ใน การขับเคลื่อนสังคมวัฒนธรรมหลังสถานการณ์โรคระบาด โควิด-19 MUSSIRB No. 2021/176 (B2) ซึ่งได้รับทุน สนับสนุนจากหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนา กำลังคน และทุนด้านการพัฒนาสถาบันอุดมศึกษา การวิจัย และการสร้างนวัตกรรม (บพค.) สำนักงานนโยบายการ อุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรมแห่งชาติ (สอวช.) โดยมีผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นันทิดา จันทร์ทางศุ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภาวิณี บุญเสริม ดร.วิจิตร อภิชาติ เกรียงไกร ดร.สกาวิรุ้ง สายบุญมี และดร.สุรสิทธิ์ ชานกสกุล เป็นนักวิจัย

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กาญจนา แก้วเทพ เขียรชัย อิศรเดช อุดลย์ ดวงดีทวีรัตน์ ประยูทธ วรรณอุดม และ อริยา เสวตามร์. (2548). *สื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนา ภาพรวมจากงานวิจัย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- กาญจนา แก้วเทพ. (2560). *เครื่องมือทำงานวัฒนธรรมชุมชนและสื่อพิธีกรรมศึกษา*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- นันทิดา จันทรางศุ และคณะ. (2566). *ร่างรายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการสาธิตศิลป์: การสร้างสรรค์ศิลปกรรมเพื่อวิถีความเหมาะสมใหม่ในการขับเคลื่อนสังคมวัฒนธรรมหลังสถานการณ์โรคระบาดโควิด-19*. กรุงเทพฯ: หน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนากำลังคน และทุนด้านการพัฒนาสถาบันอุดมศึกษา การวิจัยและการสร้างนวัตกรรม (บพค.). สำนักงานสภานโยบายการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรมแห่งชาติ (สอวช.).
- มหาวิทยาลัยมหิดลจดหมายเหตุและพิพิธภัณฑ์, (2565). *ที่มาของพื้นที่ศาลายา*. วันที่เข้าถึงข้อมูล 22 ธันวาคม 2565 แหล่งที่มา <https://museum.li.mahidol.ac.th/mahidol-mysteries/index.php/salaya/>
- วาชิณี เชื้อวงศ์ คณะสายดาราศาสตร์. (สัมภาษณ์), 7 มกราคม 2566.
- สุกัญญา สมไพบูลย์. (2562). "บุหลันขาลา" ลีเกะ นิทาน เรื่องเล่าวันวานของชุมชนคนในเมือง. โครงการวิจัยนิเวศวัฒนธรรมด้านการแสดง: สร้างสรรค์ วิจัย และนวัตกรรม (Cultural Ecologies of Performance: Creativity, Research and Innovation). กรุงเทพฯ: กองทุนรัชดาภิเษกสมโภช จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ภายใต้ชุดโครงการนวิจัยทางศิลปวัฒนธรรม.
- อนุกุล วิจารณ์สุขสมบูรณ์. (2564). *โครงการวิจัยนิเวศวัฒนธรรมด้านการแสดง: สร้างสรรค์ วิจัย และนวัตกรรม (Cultural Ecologies of Performance: Creativity, Research and Innovation)*. กรุงเทพฯ: กองทุนรัชดาภิเษกสมโภช จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ภายใต้ชุดโครงการนวิจัยทางศิลปวัฒนธรรม.

ภาษาอังกฤษ

- Association for Public Art. (2022). "What is public art?" Retrieved July 11, 2022 from <https://www.associationforpublicart.org/what-is-public-art/>.
- Engeström, Y. (2001). Expansive learning at work: Toward an activity theoretical reconceptualization. *Journal of Education and Work*, 14(1), 133-156. <https://doi.org/10.1080/13639080020028747>.
- Emma, G., Hellen, N and Katie, N. (2007). *Making a performance: devising histories and contemporary Practice*. London and New York: Routledge.